

Újelvű számítások az informatikában

Gazdag Zsolt

SZTE

A kurzus vázlata

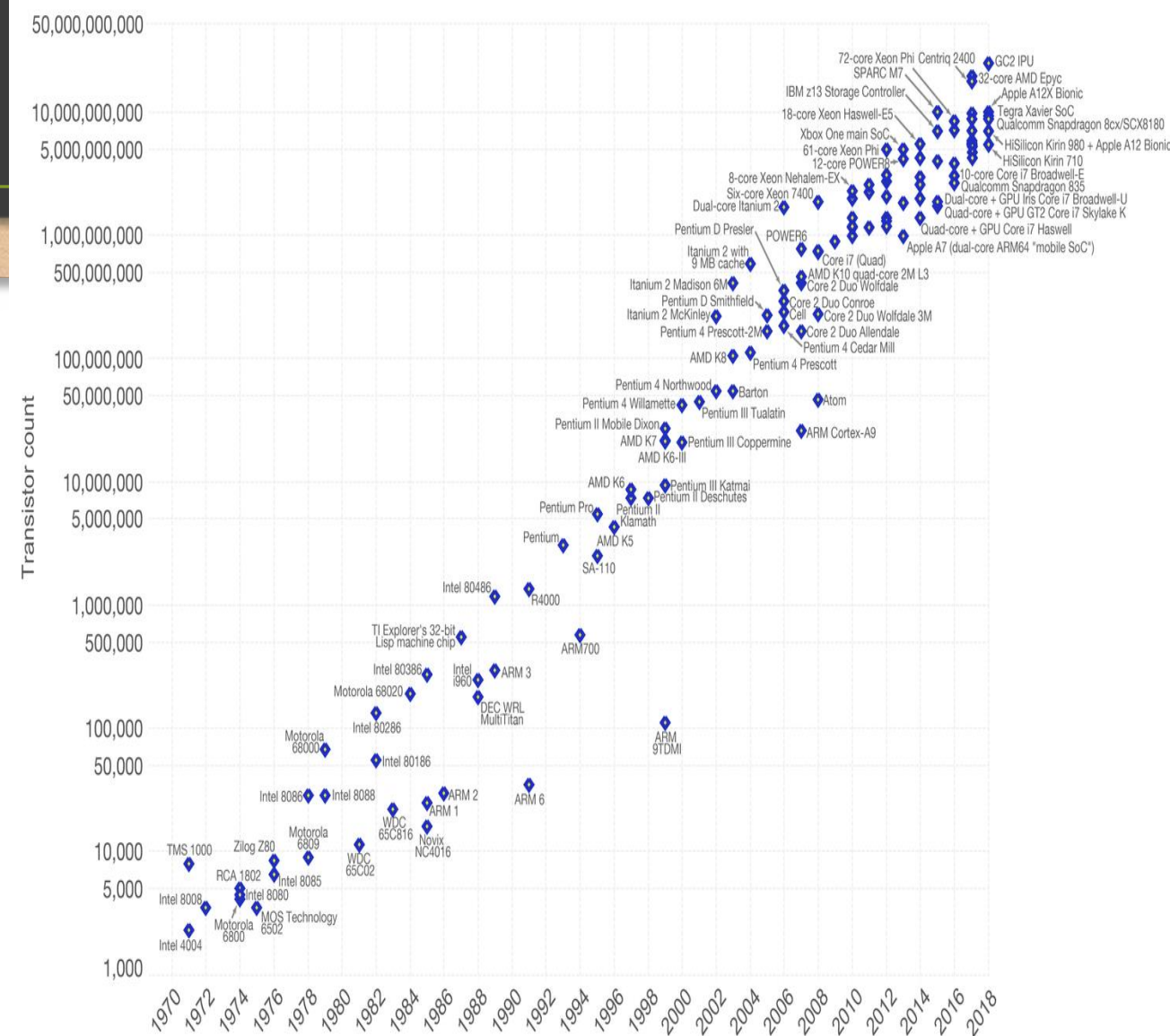
- Motiváció
- Klasszikus bonyolultságelmélet
- L-rendszerek
- Membrán számítások
- DNA számítások
- Kvantum számítások

Miért érdekesek az új elví számítási modellek?

- **Moore-törvény:** A Neumann elven alapuló számítógépek számítási kapacitása kb. 2 évenként megduplázódik (a legolcsóbb elérhető komponenseket figyelembe véve is)
- A tranzisztorok mérete lassan eléri az atomi szintet – itt már a kvantumfizika szabályai érvényesülnek

Moore's Law – The number of transistors on integrated circuit chips (1971-2018)

Moore's law describes the empirical regularity that the number of transistors on integrated circuits doubles approximately every two years. This advancement is important as other aspects of technological progress – such as processing speed or the price of electronic products – are linked to Moore's law.

Data source: Wikipedia (https://en.wikipedia.org/wiki/Transistor_count)

The data visualization is available at OurWorldInData.org. There you find more visualizations and research on this topic.

Licensed under CC-BY-SA by the author Max Roser.

Miért érdekesek az új elvű számítási modellek?

- Vannak nehezen megoldható problémák
  - A futási idő, rossz esetben, a bemenet méretével exponenciálisan arányosan növekszik:
pl. Klikk, Sat, Utazóügynök/Hamilton út, Prímfelbontás
- Általában: az **NP-teljes** és ezeknél bonyolultabb problémák megoldása már nehéz
  - Később látni fogjuk, hogy mit értünk NP-teljes probléma alatt
- Miért nem segít a Moore-törvény?
- A megduplázódott számítási kapacitás csak annyit segít, hogy **eggyel nagyobb** méretű bemenetet tudunk kezelni ugyanannyi idő alatt
- Az NP-teljes problémák hatékonyan megoldhatók **nemdeterminisztikus Turing-gépekkel**
- A nemdeterminisztikus Turing-gép **nem realiztikus** számítási modell!

Miért érdekesek az új elvű számítási modellek?

- A **természetben** megfigyelhetők olyan folyamatok, melyekkel valamilyen szinten **modellezhető** a nemdeterminisztikus Turing-gép számítási ereje
- Ezeket a folyamatok vizsgálata, modellezése a **természet-motiválta számítások** témakörébe tartozik
- Ide tartoznak az előadáson vizsgált modellek is: **membrán számítás, DNS számítás, kvantum számítás**
- A membránszámítás és a DNS számítás **formális nyelvi eszközökkel** modellezi a természetben lezajló folyamatokat

A klasszikus bonyolultságelmélet

- Amiről ebben a részben szó lesz:
  - Formális nyelvi alapfogalmak
  - Zérusrendű logika
  - A Turing-gép
  - Klasszikus bonyolultság-elméleti osztályok
    - P, NP, NP-teljes, PSPACE, L, NL

Formális nyelvek

- Σ **ábécé**: véges, nemüres halmaz, pl. $\Sigma = \{0,1\}$
- Σ -**feletti szó**: Σ -beli betűk véges (akár 0 hosszú) sorozata, pl.: 00101
- Σ^* : Az összes Σ -feletti szó halmaza
- ε : **üres szó**, $\varepsilon \in \Sigma^*$
- $|u|$: **u hossza**, $|u|_a$: u -beli a -betűk száma
- Σ -**feletti formális nyelv**: $L \subseteq \Sigma^*$, pl.:
  - $L_1 = \{00,11\}$,
  - $L_2 = \{u \in \{0,1\}^* \mid |u|_0 \text{ páros}\}$,
  - $L_3 = \{0^n 1^n \mid n \geq 0\}$,
  - $L_4 = \{u \in \{0,1\}^* \mid |u|_0 = |u|_1\}$,
  - $L_5 = \{u \in \{0,1\}^* \mid u\text{-ban nem szerepel a } 00 \text{ és az } 11 \text{ részszo}\}$

Reguláris nyelvek

- **Műveletek** nyelveken:
  - **halmazelméleti:** komplementer, unió, metszet
  - **reguláris:**
    - unió
    - konkatenáció: $L_1 \cdot L_2 = \{uv \mid u \in L_1, v \in L_2\}$
    - iteráció: $L^* = \{u_1 \dots u_n \mid n \geq 0, u_1, \dots, u_n \in L\}$
- **Reguláris nyelvek:** egy betűből álló nyelvek + üres nyelv + a reguláris művelek (véges sokszor).
- Pl. a következő nyelvek regulárisak (a kapcsos zárójelet elhagyjuk):
  - $L_1 = \{00, 11\} \Rightarrow 00 \cup 11$
  - $L_2 = \{u \in \{0,1\}^* \mid |u|_0 \text{ páros}\} \Rightarrow 1^*(01^*01^*)^*$
  - $L_5 = \{u \in \{0,1\}^* \mid u\text{-ban nem szerepel a } 00 \text{ és az } 11 \text{ részszó}\} \Rightarrow (0 \cup \emptyset^*)(10)^*(1 \cup \emptyset^*)$

Környezetfüggetlen nyelvtanok

- A környezetfüggetlen (röviden: CF) nyelvtan
  - egy $G = (N, \Sigma, P, S)$ rendszer, ahol
    - N a nemterminálisok, Σ pedig a terminálisok ábécéje ($N \cap \Sigma = \emptyset$); S a kezdő nemterminális;
    - P pedig $A \rightarrow w$ alakú átírási szabályok véges halmaza, ahol
      - A : nemterminális, w pedig egy mondatforma, azaz egy tetszőleges $(N \cup \Sigma)^*$ -beli szó
  - Ha α, β mondatformák, akkor $\alpha \Rightarrow_G \beta$ jelöli azt, hogy G egy lépésben levezeti β -t az α -ból a következőképpen:
    - keres α -ban egy A nemterminálist és P -ben egy $A \rightarrow w$ szabályt, és
    - kicseréli α -ban ezt az A -t w -re
  - Azt mondjuk, hogy G levezeti a β -t az α -ból (α, β mondatformák) ha β megkapható α -ból az egy lépéses levezetés véges sokszori alkalmazásával

Környezetfüggetlen nyelvtanok

- A G által **generált nyelv**: az összes olyan csak terminálisokból álló szó, amit G le tud vezetni az S -ből kiindulva
- **Példa**: Legyen G az a CF nyelvtan, melynek
  - nemterminálisai: S (így a kezdő nemterminális is S),
  - terminálisai a, b ,
  - szabályai pedig $S \rightarrow aSb, S \rightarrow \varepsilon$
  - Az a^3b^3 szó levezetése S -ből: $S \Rightarrow aSb \Rightarrow aaSbb \Rightarrow aaaSbbb \Rightarrow a^3b^3$
  - A generált nyelv: azon szavak halmaza, melyekben ugyanannyi a betű van, mint b

Chomsky hierarchia

- A **Chomsky-hierarchia** nyelvosztályai:
  - **Reguláris (REG) nyelvek**
    - Modellek: reguláris kifejezések, véges automaták, jobblinéáris nyelvtanok
    - Felhasználás: egyszerű gépek modellezése (kimenettel: protokollok megadása), mintaillesztés, lexikális elemzés
  - **Környezetfüggetlen (CF) nyelvek**
    - Modellek: környezetfüggetlen nyelvtanok, veremautomaták
    - Felhasználás: programozási nyelvek szintaxisa (attribútumokkal szemantika is), XML (DTD)
  - **Környezetfüggő (CS) nyelvek**
    - Modellek: környezetfüggő nyelvtanok, lineárisan korlátos Turing-gép
    - Felhasználás: gyakorlatilag minden hétköznapi probléma legfeljebb ilyen bonyolultságú
  - **Rekurzívan felsorolható (RE) nyelvek**
    - Modellek: általános nyelvtanok, Turing-gép
    - Felhasználás: elméleti szempontból fontosak (több nyelv mint eszköz)
- **Hierarchia:** $REG \subset CF \subset CS \subset RE$

Zérusrendű logika - Szintaxis

- **Ítéletváltozók:** $Var = \{p, q, r, \dots\}$ (megszámlálhatóan végtelen halmaz)
- (Zérusrendű) **formulák**
  - Az ítéletváltozók
  - Ha F formula, akkor $\neg F$ is az
  - Ha F és G formula, akkor $(F \wedge G)$, $(F \vee G)$ és $(F \rightarrow G)$ is azok
  - Más formula nincs
- **Példa:** $F = \neg(p \vee q) \rightarrow p$

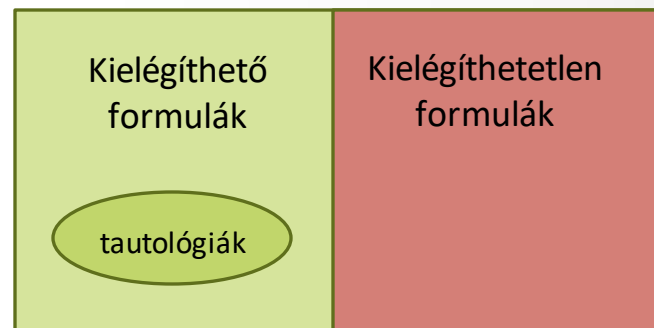
- **Szemantika:**

	p	q	$\neg p$	$p \wedge q$	$p \vee q$	$p \rightarrow q$
I_1	0	0	1	0	0	1
I_2	0	1	1	0	1	1
I_3	1	0	0	0	1	0
I_4	1	1	0	1	1	1

	p	q	$\neg(p \vee q)$	$\neg(p \vee q) \rightarrow p$
I_1	0	0	1	0
I_2	0	1	0	1
I_3	1	0	0	1
I_4	1	1	0	1

Zérusrendű logika - Szemantika

- **Interpretáció:** $I: Var \rightarrow \{0,1\}$
  - pl.: $I(p) = 1, I(q) = 0$
- I kiterjeszthető formulákra
  - pl. $I(\neg(p \vee q) \rightarrow p) = 1$
- I **kielégíti** F -et: $I(F) = 1$
- **Szemantikus tulajdonságok:**
  - F **kielégíthető**: van olyan I , ami kielégíti F -et
  - F **kielégíthetetlen**, ha nem kielégíthető
  - F **tautológia**, ha minden I kielégíti F -et
  - **Megjegyzés:** F tautológia $\Leftrightarrow \neg F$ kielégíthetetlen
  - F és G **ekvivalensek** ($F \equiv G$) ha minden interpretációban ugyanaz az értékük

Zérusrendű logika – Logikai következmény

- Logikai **következmény**
  - Σ tetszőleges formulahalmaz, F formula
    - $\Sigma \models F$: minden interpretáció ami kielégíti az összes Σ -beli formulát kielégíti F -et is
  - Példa: $\{p \rightarrow q, q \rightarrow r\} \models p \rightarrow r$
- **Megjegyzés:** $\Sigma \models F \Leftrightarrow \Sigma \cup \{\neg F\}$ kielégíthetetlen
- A szemantikus tulajdonságok **eldönthetők**:
  - igazságtábla, szemantikus fa, rezolúció
- A logikával kapcsolatos problémák általában **visszavezethetők** szemantikus tulajdonságok eldöntésére

Zérusrendű logika – Konjunktív normálforma

- **Literál:** Ítéletváltozó vagy tagadott ítéletváltozó
- **Klóz:** véges sok literál $\vee$ -kapcsolata
- **Konjunktív normálforma** (KNF): véges sok klóz $\wedge$ -kapcsolata
- **Példa:** $p \wedge (q \vee \neg p) \wedge \neg q$ egy KNF
- **Tétel:** minden F -hez megadható ekvivalens G KNF
  - **Bizonyítás:** Használjuk az alábbi ekvivalenciákat:
    - $F \rightarrow G \equiv \neg F \vee G$
    - De Morgan: $\neg(F \vee G) \equiv \neg F \wedge \neg G$, $\neg(F \wedge G) \equiv \neg F \vee \neg G$
    - Disztributivitás: $F \vee (G \wedge H) \equiv (F \vee G) \wedge (F \vee H)$ és $(G \wedge H) \vee F \equiv (G \vee F) \wedge (H \vee F)$

KNF-ek kielégíthetősége

- **Megjegyzés:** egy F KNF kielégíthető $\Leftrightarrow$ van olyan interpretáció, ami minden F -beli klózt kielégít
- **SAT probléma:**
  - Adott: F KNF
  - Kérdés: kielégíthető-e F ?
- A **SAT megoldása:**
  - Egy F KNF legyen mostantól klózok halmaza, egy klóz pedig literálok halmaza
  - Egy Σ klózhalmazra, legyen
    - $\Sigma|_{p=1}$ az a klózhalmaz, amit úgy kapunk Σ -ból, hogy elhagyjuk belőle a p -t tartalmazó klózokat és a maradék klózokból a $\neg p$ -t
    - $\Sigma|_{p=0}$ az a klózhalmaz, amit úgy kapunk Σ -ból, hogy elhagyjuk belőle a $\neg p$ -t tartalmazó klózokat és a maradék klózokból a p -t

KNF-ek kielégíthetősége

- Jelölje $\square$ az **üres klózt**, azaz azt a klózt amiben nincs egy literál sem

- $\square$ kielégíthetetlen!

- Legyen Σ egy klózhalmaz

- Az alábbi $A(\Sigma)$ Σ kielégíthetőségét dönti el:

- function** $A(\Sigma)$

- if $\square \in \Sigma$ then return hamis

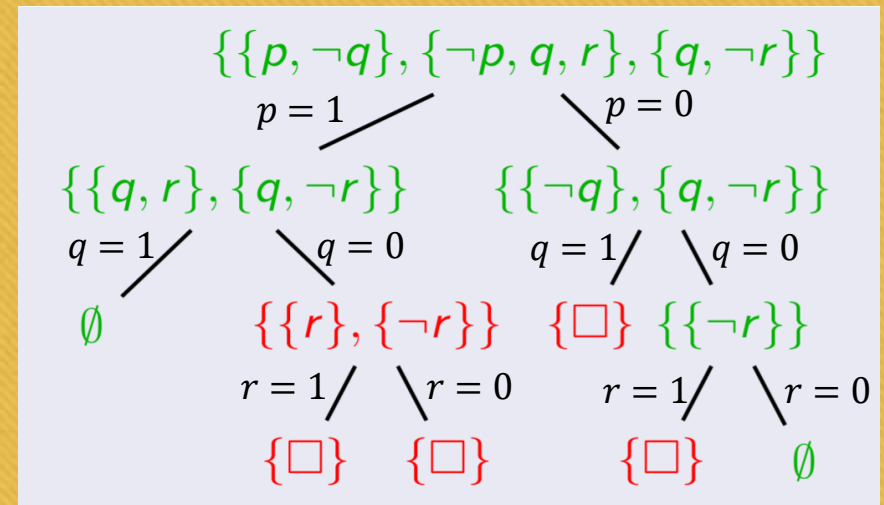
- if $\Sigma = \emptyset$ then return igaz

- Legyen p egy változó

- return $A(\Sigma|_{p=1}) \vee A(\Sigma|_{p=0})$

- $A(\Sigma)$ akkor és csak akkor ad vissza igaz-at ha Σ kielégíthető

Példa:

A QBF probléma

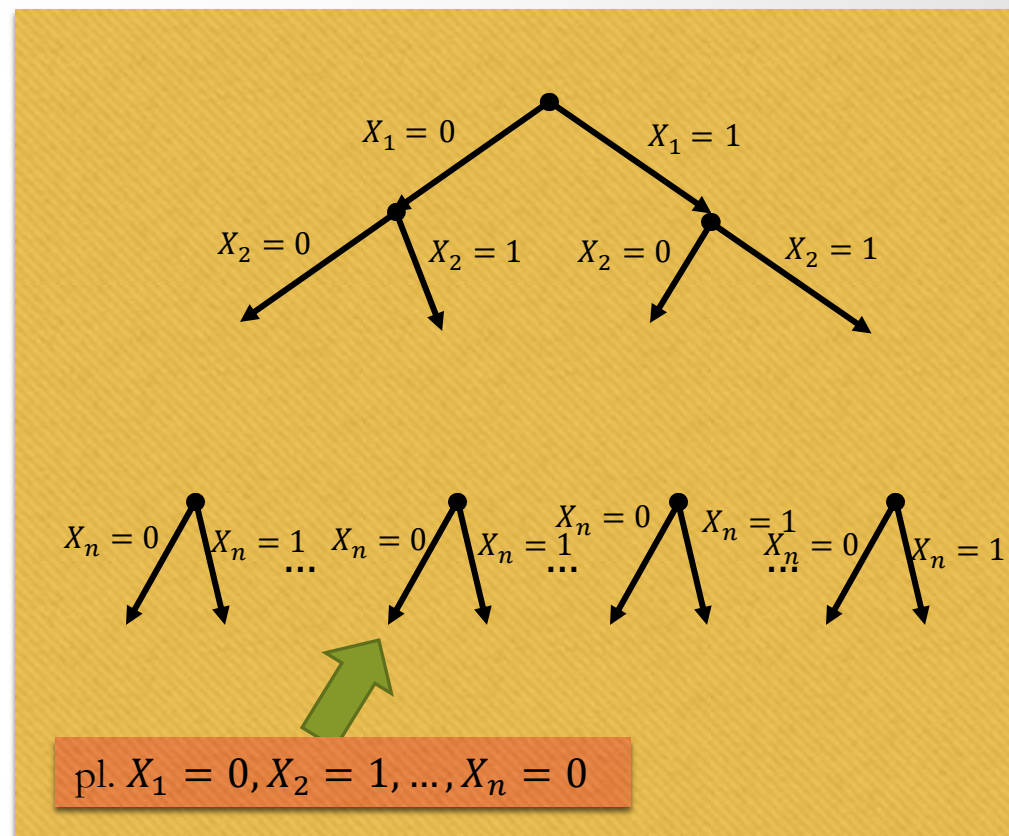
- Egy $X_1, X_2, \dots, X_n$ (n egy pozitív páratlan szám) ítéletváltozók feletti **teljesen kvantifikált Boole formula** (QBF) a következő alakú:
  - $\varphi = \exists X_1 \forall X_2 \exists X_3 \dots \forall X_{n-1} \exists X_n F$, ahol F egy a fenti változók feletti KNF
- Azt mondjuk, hogy **φ igaz**, ha a következő teljesül:
  - létezik X_1 olyan értéke, hogy
  - akárhogy választom meg X_2 értékét,
  - létezik X_3 olyan értéke, hogy
  - ...
  - létezik X_n olyan értéke, hogy F igaz.

Példa:

$\exists X \forall Y \exists Z ((X \vee Y) \wedge (Y \vee Z) \wedge (\neg Y \vee \neg Z))$ igaz

A QBF probléma megoldása

- Legyen $\varphi = \exists X_1 \forall X_2 \exists X_3 \dots \forall X_{n-1} \exists X_n F$ egy QBF
- Hogyan lehet eldönteni, hogy φ igaz-e?
- Írjunk fel egy teljes T_φ bináris fát:
  - a gyökér van legfelül, ez a 0-ik szint
  - $n + 1$ szint van
  - az i -ik szintről az $i + 1$ -re vezető élek ($0 \leq i < n$) az X_i igazságértékelései
  - a leveleken ($n + 1$ -ik szint) egy-egy interpretáció van

A QBF probléma megoldása

- Címkezzük T_φ csúcsait a következőképpen:
  - a levelek címkéje legyen *igaz* vagy *hamis* annak megfelelően, hogy a megfelelő interpretáció kielégíti-e F -et
  - legyen $i < n$ és tegyük fel, hogy az i -nél nagyobb sorszámú szinten lévő csúcsokat már címkéztük
  - legyen α egy i -ik szinten lévő csúcs
    - ha i páros, akkor α címkéje pontosan akkor *igaz* ha α **valamelyik** gyermekének címkéje *igaz*
    - ha i páratlan, akkor α címkéje pontosan akkor *igaz* ha α **mindegyik** gyermekének címkéje *igaz*
- φ akkor és csak akkor igaz ha T_φ gyökerének címkéje igaz

Példa:

$$\varphi = \exists X \forall Y \exists Z ((X \vee Y) \wedge (Y \vee Z) \wedge (\neg Y \vee \neg Z))$$

